

**GABRIELA REMBARZ
WERONIKA DENGA**

Politechnika Gdańska

REWITALIZACJA JAKO ZINTEGROWANY PROCES BUDOWANIA POTENCJAŁÓW WEWNĄTRZMIEJSKICH OBSZARÓW ROZWOJOWYCH NA PRZYKŁADZIE HAMBURSKIEJ STRATEGII *SKOKU PRZEZ ŁABĘ*

Abstract: Revitalization as an Integrated Process of Rising Development Capacities of Intra-Urban Zones. The Example of Hamburg's "Leap over the Elbe River" Strategy. The Hamburg's policy, as part of the 'Leap over the Elbe River' strategy, is an example of the current direction of the city's renewal, falling beyond classical revitalization. Improvement of quality and refinement of urban structures require an unconventional approach in the problem areas, both in the phase of setting the target standards and at the stage of solution implementation. The districts located in the fork of the Elbe river, Hamburg's left-bank post-habor areas, were given the IBA (International Building Exhibition) Hamburg status in 2006-13. The area of Wilhelmsburg has become the place of implementing an innovative urban strategy, under the slogan of a renewable city, which has prepared the Island for a modern policy of compact city model development. The conclusions from the analysis of the renewal process that had been carried out within the framework of the IBA Hamburg, described in this article, have been summarized with regard to the Polish conditions represented by the example of the revitalization process in the Nowy Port district in Gdańsk.

Keywords: IBA Hamburg, metrozones, revitalisation, strategic planning.

1. Nowa perspektywa odnowy struktur miejskich

Rewitalizacja jako pole badań teoretycznych eksplorowana jest w Polsce od początku dekady lat 90. ubiegłego wieku. Studia przykładów zagranicznej praktyki, uzupełniane stopniowo o analizy polskich wdrożeń wspierały działania na rzecz stworzenia krajowych, systemowych ram wprowadzenia programów rewitalizacji²⁶. Wiedza zgro-

²⁶ Należy wymienić wiele zasłużonych dla rozwoju badań w Polsce nazwisk m.in. Krzysztof Skalski, Andreas Billert, Piotr Lorens oraz zinstytucjonalizowanych działań najlepiej reprezentowanych przez Forum Rewitalizacji działające od 1998 r.

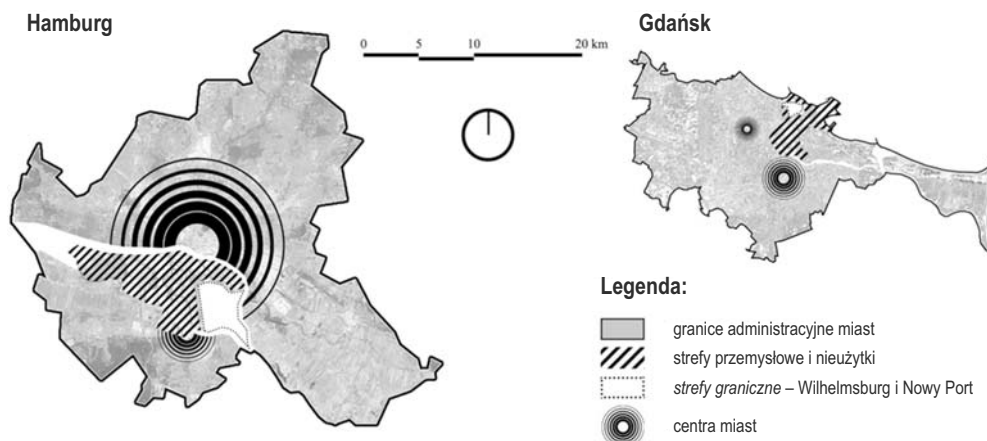
madzona głównie w krajowych ośrodkach akademickich, w neoliberalnych uwarunkowaniach rozwoju kraju, nie trafiała na podatny grunt polityczny. *Ustawa rewitalizacyjna*, której pierwsze projekty redagowano w Polsce już u progu lat 90. XX w., uchwalona została dopiero w 2015 r. Stało się to w okresie, gdy miasta zachodnioeuropejskie, również te w niemieckich nowych landach, zasadniczo zakończyły klasyczną rewitalizację dzielnic historycznych i przemysłowych. W ostatniej dekadzie rozpoczęto kolejny etap odnowy miasta, której cele określono w Europejskiej Agencji Miejskiej (tzw. Pakt Amsterdamski z 2016 r.). Jej realizacja skojarzona jest silnie z pracami nad nowymi modelami (narzędziami) planowania i zarządzania strukturami miejskimi.

W opracowaniu opisano przykład hamburskiej strategii *Skok przez Łabę* reprezentującej tę nową perspektywę odnowy miast inicjowanej z uwzględnieniem uwarunkowań rozwoju metropolitalnego. Przyjęte w kontekście problematyki rozwojowej rejonu Wyspy Wilhelmsburg założenia strategiczne, określić można jako modelowy mechanizm uzyskiwania efektu synergii, oparty na zintegrowanych działaniach rewitalizacyjnych i im pochodnych innowacjach planistyczno-urbanistycznych. W podsumowaniu zawarto wnioski dotyczące możliwości przeniesienia doświadczeń hamburskich na uwarunkowania polskie, diagnozowane na przykładzie procesu rewitalizacji w rejonie Nowy Port – Letnica w Gdańsku (ryc. 1).

Określenie Ustawą z 2015 r. ram prawno-administracyjnych spowodowało zaangażowanie istotnych środków publicznych na rzecz rewitalizacji w Polsce. Dzięki temu na szeroką skalę zainicjowano ją w miastach polskich, jednocześnie umożliwiając rozwój badań nad tym procesem zachodzącym w dynamice krajowych uwarunkowań. Wyniki aktualnych analiz i diagnoz naukowych wskazują na nadal nie pełne rozumienie znaczenia rewitalizacji jako narzędzia strategicznego rozwoju miast [Trzepacz, Warchalska-Troll 2017]²⁷. Z jednej strony utrzymuje się konwencja postrzegania rewitalizacji jedynie jako domeny działań remontowych lub rewaloryzacyjnych. Z drugiej zaś hasło *rewitalizacja* stało się rodzajem narzędzia zasilenia niedoinwestowanej miejskiej polityki społecznej. Przykłady działań proporcjonalnie wyważonych w czterech głównych wymiarach – ekonomicznym, społecznym, infrastrukturalnym i środowiskowym – należą w Polsce nadal do rzadkości. Brakuje przekonujących przykładów rzeczywistego zintegrowania działań rewitalizacyjnych w szerszej strategii rozwoju dzielnic miejskich, zdelimitowanych bardziej rozległe niż aktualne wskazania ustawowe dla określania obszarów rewitalizacji w gminnych programach rewitalizacji (GPR)²⁸. Szczególnie trudne okazuje się również wyselekcjonowanie wśród wdrażanych GPR-ów tych przykładów dobrej praktyki, w których czytelna jest rzeczywista innowacja urbanistyczna, wykorzystująca potencjały nowoczesnego dobrego dizajnu – formy urbanistyczno-architektonicznej [Rembarz 2018a]. Rzadko wychodzi ona poza

²⁷ Na podstawie analizy wystąpień i dyskusji w ramach: IV Kongres Rewitalizacji Wałbrzych 2016, V Kongres Rewitalizacji Lublin 2018, I Metropolitalny Kongres Rewitalizacji 2017, II Metropolitalny Kongres Rewitalizacji 2018.

²⁸ Więcej w komentarzach do *Ustawy o rewitalizacji* [Szlachetko, Borówko 2018a,b].



Ryc. 1. Nowy Port i Wilhelmsburg na tle granic portu i miasta – odpowiednio dla Hamburga i Gdańska
 Źródło: W. Denga.

sposoby adaptacji do polskich uwarunkowań modeli i rozwiązań zagranicznych [Jadach-Sepiolo *et al.* 2018]. Ta sytuacja wynika z wielu niekorzystnych uwarunkowań prawno-administracyjnych, niepozwalających na prowadzenie zintegrowanego planowania i zarządzania na podstawie wypracowanej w jego trybie innowacyjnej wizji rozwoju. Nowy Port w Gdańsku jest przykładem powyżej nakreślonego zagadnienia – wyizolowania problematyki rewitalizacyjnej z kontekstu wewnątrzmięskiego rozwoju, postrzeganego w szerszej zakreślonych granicach dzielnicy. Tej kwestii poświęcono prace studialne, które w latach 2016-2018 prowadził zespół J. Martyniuk-Pęczek i G. Rembarz w Katedrze Urbanistyki i Planowania Regionalnego Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej. Ich fazę przygotowawczą stanowiły studia przypadku z niemieckiej praktyki, systemowo poszukującej innowacji urbanistycznej poprzez zastosowanie formatu IBA (International Building Exhibition), jako środka katalizującego dośrodkowy rozwój miast metropolitalnych. Wyniki wstępnych analiz porównawczych wykazują wiele analogii między Harburgiem (Hamburg) a dzielnicą Nowy Port, która jest obecnie głównym obszarem rewitalizacji w Gdańsku. Podobnie jak hamburski rejon Harburg – Wilhelmsburg – Veddel, tak fragment Gdańska na lewym brzegu Martwej Wisły w rejonie Nowego Portu, posiada charakterystykę *wewnętrznej peryferii*, czyli centralnie położonej w metropolii *strefy granicznej*, której charakterystyka programowo-przestrzenna odpowiada parametrom struktur podmiejskich [Rembarz 2018b].

2. Rewitalizacja i udoskonalenie *wewnętrznych peryferii*

Po czterech dekadach zakończono w Niemczech klasyczne fazy rewitalizacji dzielnic historycznych, zarówno tych o średniowiecznej, jak i XIX-wiecznej genezie. Temat odnowy miasta pozostał jednak aktualny. Przesunięciu uległ główny fokus

strategicznego rozwoju miast. Kwestia ochrony dziedzictwa kulturowego reprezentowanego przez dzielnice zabytkowe, przesunęła się na drugi plan jako kwestia oczywista – niezaliczana do wymiaru innowacji, ale wpisana w każdy, standardowy proces odnowy struktur miejskich. Ukształtowany w latach 80. XX w. model rewitalizacji, którego poligonem był berliński Kreuzberg i hamburska Altona, u progu XXI w. stał się formułą niewystarczającą do realizacji nowych wyzwań rozwojowych rosnących metropolii europejskich. Procesy rewitalizacyjne ulegają przekształceniu, by stać się skuteczniejszym narzędziem osiągania bardziej złożonych celów strategicznych związanych z aktywizacją nowych wewnętrznych zasobów rozwojowych miasta, rozumianego jako odnawialny organizm tzw. *Renewable City* [Droege 2008]. Jest to działanie nastawione na *ujakościwienie* lub udoskonalenie istniejącej struktury. Czytelne są dwa powiązane źródła nowych potencjałów. Po pierwsze to zagadnienia energetyczno-klimatyczne, po drugie umacnianie kapitału społecznego, rozumiane równie poważnie jako nowoczesna, ogólniedostępna ustawiczna (re)edukacja i promocja wiedzy. Te kwestie stanowią fundament procesów udoskonalenia (*ujakościwienia*) struktur miejskich o modernistycznej i ponowoczesnej genezie – jak obecnie nazywa się coraz powszechniej nowy etap odnowy miasta. Badane są możliwości wykorzystania dla rozwoju wewnętrznego zasobów reprezentowanych przez tzw. *wewnętrzne peryferie* – ekstensywne, centralnie położone strefy graniczne, które wskutek złożonych przyczyn nie przejęte zostały przez przedsięwzięcia komercyjne, a przez to rozwinęły się alternatywnie. Zainicjowane w Hamburgu na śródrzecznej wyspie Łaby i okalających dzielnicach przyportowych procesy, są przykładem zachodzącej aktualnie, tak definiowanej zmiany paradygmatu odnowy i rewitalizacji. Hamburg u progu XXI w. określił swoją politykę *Wzrastającego Miasta* (*Wachsende Stadt*) jako strategię świadomego podnoszenia jakości życia i budowania wizerunku innowacyjnej metropolii, aspirującej do tytułu niemieckiej *stolicy klimatu* (ang. *Climate Capital*, niem. *Klimahauptstadt*) [Girardet, Schurig 2008]. Ten relatywnie wymierny cel rozwojowy sprzężony został z rozległym tematem wyzwania kreatywnej energii społecznej, rozumianej jako rezerwuar potencjału gospodarczego.

3. Hamburg Wilhelmsburg – odnowa w formacie IBA

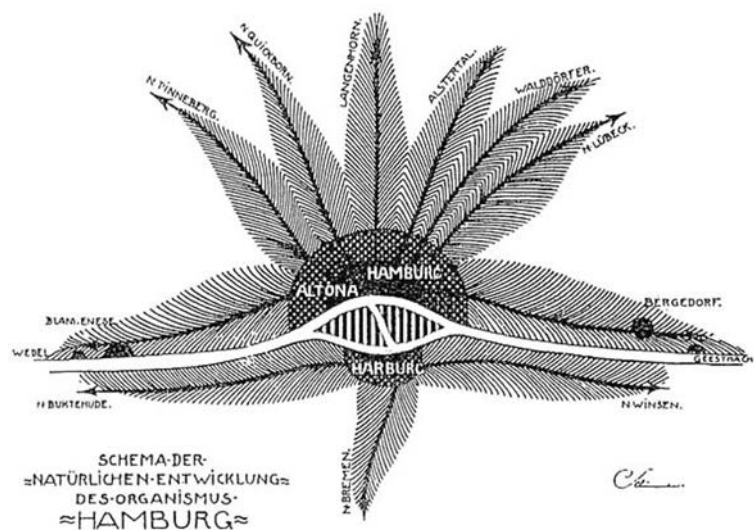
Wyspa Wilhelmsburg stała się w latach 2006-2013 rozległym laboratorium miejskim, polem intensywnej realizacji strategii *Wzrastającego Miasta*. Objęto ją statusem międzynarodowej wystawy budowlanej (International Building Exhibition IBA), pozwalającym na stosowanie eksperymentalnych rozwiązań przestrzennych i organizacyjnych (fot. 1) [Rembarz 2018a].

Wystawy budowlane pod szyldem IBA organizowane są w Niemczech od początku XX w. Choć nazwa *Internationale Bauausstellung* jest dość sugestywna, sama wystawa jest bardziej narzędziem katalizującym rewitalizację, odnowę oraz rozwój miast

i regionów wymagających innowacyjnej polityki restrukturyzacyjnej. Wystawy jako wieloletni proces od początku²⁹ były miejscem eksperymentów nad nowymi formami architektonicznymi i technologiami budowlanymi, jednak ich głównym polem problemowym były badania nad społecznymi, ekonomicznymi i kulturowymi warstwami tkanki miejskiej. Celem wszystkich zorganizowanych dotychczas edycji było wypracowanie pomysłów na udoskonalenie życia miejskiego na terenach objętych statusem IBA oraz usprawnienie ich interakcji w otaczającym organizmie metropolii.

Wilhelmsburg to dzielnica Hamburga położona w całości na wyspie stworzonej przez rozwidlenie rzeki Łaby. Jest najbardziej zaludnioną wyspą rzeczną w Europie³⁰, działającą do 1937 r. jako autonomiczne miasto portowe. Położenie na terenach zalewowych zdeterminowało tu rozwój funkcji portowych, co silnie utrwalił sławny plan rozwoju Hamburga z 1920 r. (tzw. *Federplan – Plan z piór*) opracowany przez Fritza Schumachera i Gustava G. Oelsnera (ryc. 2).

Kontynuując jego założenia nie zakładano rozwoju miasta na podmokłe tereny na południu, co skutkowało decyzjami istotnego ograniczania możliwości wznoszenia struktur mieszkaniowych w Wilhelmsburgu. Zablokowało to możliwości stałego osiedlania się ludności robotniczej, nie zamykając dzielnicy na trwałą obecność licznej społeczności o statusie *robotników tymczasowych*. Generowało to trwałą tendencję



Ryc. 2. Plan rozwoju Hamburga z 1920 r. autorstwa Fritza Schumachera i Gustava Oelsnera tzw. *Federplan*
 Źródło: [https://metropolregion.hamburg.de/geschichte-historie/].

²⁹ Jako pierwsze zastosowanie tej formuły przyjmuje się rok 1904, gdy na wzgórzu Mathildenhöhe w Darmstadt wzniesiono parkowo zakomponowany zespół secesyjnych willi miejskich (kolonie artystów) jako pokaz twórczości najbardziej biegłych architektów epoki.

³⁰ 2006 r.: 50 tys. mieszkańców, 1394 osoby na km² – dane z materiałów informacyjnych IBA.



Fot. 1. Model z centrum informacji IBA Dock ilustrujący charakterystykę Wyspy Wilhelmsburg z charakterystycznym układem kanałów portowych i odnóg Łaby.

Czytelne są główne osie komunikacyjne niekorzystnie rozcinające teren objęte IBA Hamburg. U dołu widoczny układ założenia Hafencity sąsiadujący bezpośrednio z historycznym centrum Hamburga.

U góry baseny portu śródlądowego Harburga (zdjęcie zorientowane jest południe-północ)

Źródło: G. Rembarz (fot. 1-12).

osadzania się w tym rejonie społeczności niezamożnej i niezakorzenionej, korzystającej z oferty tanich, tymczasowych i nierzadko substandardowych mieszkań w relatywnie bliskim sąsiedztwie centrum Hamburga i obszarów przemysłowo-portowych (strefy pracy). Społeczność kształtowana od czasów po II wojnie światowej przez kolejne, wielokulturowe fale imigracji, przez dekady pogłębiała stan dezintegracji społeczno-przestrzennej. Dotkliwie zniszczenia falą powodziową 1962 r. wpłynęły na decyzję o ograniczeniu realizacji w widłach Łaby komunalnego budownictwa mieszkaniowego. Pomimo protestów społeczności robotników, w dekadzie lat 70. dzielnica stała się swego rodzaju *zapleczem* Hamburga, nabierając charakterystyki obszaru problemowego. U progu XXI w. profil dzielnicy Wilhelmsburg był skutkiem decyzji sprzed dekad, ucieleśniającej powiedzenie, że *brak strategii jest strategią degradacji*. Ponad połowę mieszkańców stanowiły osoby napływowe (obcokrajowcy) i osoby pochodzące z rodzin imigranckich. Ponad 70% stanowiła młodzież poniżej 18 roku życia (według danych z 2010 r.). Typowy dla tego obszaru był wysoki poziom bezrobocia i niski poziom edukacji (ponad ¼ młodzieży z Wilhelmsburga nie kończyła szkoły średniej, był to wskaźnik trzykrotnie wyższy w stosunku do całego Hamburga). 1/3 mieszkań stano-

wiły mieszkania socjalne. Do czasu zakończenia inicjujących programów restrukturyzacyjnych (IBA Hamburg) funkcjonował w mieście obraz Wilhelmsburga jako miejsca odizolowanego, nieprzyjaznego, a nawet niebezpiecznego [Chamberlain 2013]. U progu XXI w. w świadomości mieszkańców i gości Hamburg kończył się w rejonie *Speicherstadt* i *HafenCity*, czyli południowej, przypoportowej części śródmieścia.

Skok przez Łabę – główne założenia IBA Hamburg

Rozpoczęcie programu IBA Hamburg w 2006 r. wynikało z kluczowego pytania o pozycję metropolii w zmieniającej dotychczasowe relacje gospodarce globalnej. Wizerunek kluczowego w świecie ośrodka innowacji, łączył się ściśle z zagadnieniem dostępności mieszkaniowej i wysokiej jakości życia³¹. W dwuletnim planistycznym procesie, stało się oczywiste, że odnowa dzielnic w rozwidleniu Łaby musi radykalnie oderwać się od konwencji poprawiania stanu istniejącego, na rzecz tworzenia *Nowego Miasta* przyszłości [Theis 2013]. Decyzja o przełamaniu fundamentalnych założeń rozwoju miasta (plan z lat 20.) i rozpoczęciu ekspansji na południe. Stało się to racjonalną koncepcją w obliczu skutków globalnych zmian technologicznych, dotyczących w istotnym zakresie technologii portowych i stoczniowych. Tereny dotąd przeznaczane na rozwój funkcji portowych miały stać się nowym terenem rozwojowym miasta-państwa związkowego, dla którego suburbanizacja przekraczająca granice administracyjne oznaczała istotne, złożone negatywne skutki ekonomiczne. Nowa strategia rozwoju, otrzymała znaczący tytuł: *Skok Hamburga za Łabę*. Głównym założeniem było pokonanie mentalnej granicy, jaka przez minione stulecie umocniła się pomiędzy lewo- i prawobrzeżnym Hamburgiem, wspierana fizycznymi barierami – rzeką oraz rozległymi terenami przemysłowymi w północnej części wyspy [Walter 2003]. Charakterystyka dzielnicy Wilhelmsburg, wrażliwej tkanki miejskiej i niestabilnego społecznie obszaru powodowała, że nieukierunkowana aktywność wolnego rynku deweloperów na jej terenie oznaczałaby eskalację procesów destrukcyjnych – utratę potencjałów do osiągnięcia celów reprezentowanych przez koncepcję *stolicy klimatu, wrastającego i odnawialnego miasta* [Droege 2008]. Obawa przed niekontrolowaną gentryfikacją, niekorzystną dla gospodarki miasta indukowanej przez zintegrowane potencjały społeczne, wprowadziła do głównego nurtu IBA Hamburg stale monitorowane działania połączone hasłami *Living means staying* i *Upgrading without displacement* (*Mieszkać znaczy zostać* oraz *Udoskonalenie bez wysiedlania*). IBA Hamburg zainicjowana została jako proces przygotowujący Wilhelmsburg do dalszego zrównoważonego rozwoju urbanistycznego metropolii. Te kwestie w sposób szczególny wizualizują znaczenie holistycznego podejścia do rozwoju dzielnicy, które integralnie wpisane jest w format IBA. Jego istotną cechą jest ścisła współpraca poprzez partnerstwa wszyst-

³¹ Hamburg jako metropolia innowacji musiał poddać poważnej refleksji zagadnienia poruszone u progu XXI w. w debacie wokół modelu miasta kreatywnego. Chodzi nie tylko o promowaną przez R. Floridę zasadę trzech T – technologia, talent, tolerancja – ale też wielokrotnie diagnozowany temat związku dostępnego mieszkalnictwa z umacnianiem się tzw. klasy kreatywnej,

kich organów instytucjonalnych i administracyjnych działających pod tym szyldem: władze miasta, polityków, organizacji pozarządowych i przedstawiciele społeczności lokalnej. Poprzez partycypacyjny model działania określono kluczowe pola problemowe, wyznaczono główne cele rozwojowe, a także usprawniono skuteczne wdrażanie składowych projektu. Takie podejście możliwe jest tylko w sytuacji posiadania czytelnej, zintegrowanej i społecznie uzgodnionej wizji rozwoju, uwzględniającej cele rozwojowe zarówno daleko perspektywiczne, jak i bieżące..

Trzyletnia dyskusja nad wizją przyszłości Wilhelmsburga, w perspektywie lokalnej (jako dzielnicy miejskiej) i globalnej, jako istotnego obszaru rozwojowego metropolii, zakończyła się określeniem trzech głównych kierunków działania w ramach IBA Hamburg. Pierwszy wątek obejmował kwestie wykorzystania współczesnej wiedzy i uwarunkowań kulturowych do wzrostu miasta oraz reprezentowanych przez nie wartości. W procesie postępu debaty, dojrzewania świadomości oraz nawarstwiania się zakresów planowania, uległ on przeobrażeniu, koncentrując ostatecznie działania na zagadnieniach wpływu wielkich miast na zmiany klimatu (*Cities and Climate Change*). Wątek drugi – *Metrozones* – obejmował rozległą problematykę podnoszenia jakości dzielnic miejskich, stanowiąc rodzaj kroku poszerzającego rozumienie kanonów rewitalizacji. Ostatni zaś – *Cosmopolis* – eksplorował możliwości, jakie niesie ze sobą globalizacja, próbując przełożyć jej dynamikę, uważaną za siłę destrukcyjną wobec miast, na korzystną energię gospodarczą. Kluczową kwestią stało się wypracowanie takich rozwiązań, których natura miałyby *właściwości hologramu* – w szerokim i wąskim ujęciu, jednocześnie uwzględniających wszystkie powyżej opisane wątki.

W początkowej fazie, równoległe z pracami badawczo-planistycznymi realizowano działania popularyzatorskie i promocyjne, których celem było zachęcenie hamburczyków do dokonania mentalnego *Skoku przez Łabę*. Chodziło o zwiększenie świadomości o istnieniu i rzeczywistym charakterze dzielnic w południowej części miasta (Wilhelmsburg, Harburg), a także o rozwój wieloaspektowych powiązań dzielnicy z organizmem metropolii. Jednym z narzędzi osiągnięcia tego celu było włączenie sztuki i kultury we wszystkie wątki prac IBA Hamburg [IBA Hamburg 2010]. Festiwal *Summer of Art and Culture* w 2007 r.³² promował hasło *What can Wilhelmsburg do to Eppendorf?*³³ wskazując na istnienie zależności między wielowymiarowo oddalonymi od siebie dzielnicami miasta. Intensyfikacja pozytywnej obecności Wilhelmsburga w świadomości metropolii dokonać miała się również na płaszczyźnie gospodarczej. Służyło temu fasytowanie zaangażowania organizacji i przedsiębiorstw działających na terenie miasta do udziału w partnerstwie prywat-

³² Ponad 50 tys. mieszkańców Hamburga po raz pierwszy odwiedziło dzielnicę w ramach tego festiwalu,

³³ *Co może Wilhelmsburg zaoferować dzielnicy Eppendorf?* to prowokacyjne pytanie zestawiające ze sobą biegunowo odmienne, symboliczne dzielnice Hamburga – charakteryzującą północne obrzeża centrum, wyrosłą z heanzatyckiej tradycji zasiedziałą mieszczańską zamożność Hamburga, z napływową, strukturalną biedą i pozaeuropejską multikulturowością robotniczo-socjalnej strefy na południu.

no-publicznym w ramach IBA. Ten proces doprowadził w 2007 r. do podpisania porozumienia o współpracy łączącego w sojuszu z władzami miejskimi 140 firm i organizacji. Tak ukształtowano strukturę szerokiej społecznej partycypacji, uzyskano ambasadorów przedsięwzięcia i wielobranżowe wsparcie dla dalszych etapów przekształceń w ramach IBA [Doderer 2012]. Szerokie współuczestnictwo charakteryzujące strategię restrukturyzacji wykorzystujące format IBA, oznaczało w Hamburgu stałe konsultowanie działań z ponad 30 lokalnymi organizacjami oraz *Panelem Partycypacyjnym (IBA/IGS Participation Panel)*. Istotne znaczenie dla pełnego zbalansowania partycypacji miało włączenie do dyskusji reprezentantów wszystkich nacji i mniejszości zamieszkujących dzielnicę, co czytelne stało się w składzie społecznych organów doradczych. *Panel Partycypacyjny* zajmował kluczowe miejsce w procesie projektowym, odgrywając rolę głównego, społecznego organu doradczego. Jego wkład w ostateczny kształt IBA Hamburg był zasadniczy, pomimo braku mocy decyzyjnej i silnego wsparcia dla IBA ze strony profesjonalnych gremiów doradczych oraz centrum koordynującego IBA Kuratorium. Ilustruje to czytelnie fundamentalne założenie formatu IBA, czyli działanie w myśl filozofii global, priorytetowo traktujące upowszechnienie wiedzy i ustawiczną edukację. Działania z tego zakresu przygotowują zarówno jednostki, jak i całe lokalne społeczności oraz szerokie kręgi obserwatorów przekształceń, do dokonania stopniowej zmiany i unowocześnienia swojego stylu życia, a co za tym idzie utrwalenia efektu innowacji.

4. Strategia rozwoju metropolii wobec energii i klimatu a odnowa miasta

Dążenie Hamburga do sprofilowania metropolii jako *odnawialnego miasta – stolicy klimatu* połączyło procesy restrukturyzacji i rewitalizacji Wyspy Wilhelmsburg i sąsiadujących z nią dzielnic Harburg i Veddel, z problematyką globalnej zmiany klimatu [Graßl 2008]. Stworzenie *Koncepcji Ochrony Klimatu dla Odnawialnego Wilhelmsburga*³⁴ zakłada realizację do 2050 r. pełnego przyłączenia wszystkich budynków dzielnicy do lokalnych źródeł energii odnawialnych. Przyjęcie tej wdrożeniowej strategii poprzedziło stworzenie w 2010 r. tzw. *Atlasu Energii*³⁵ – dokumentu koordynującego fazy badawczo-analityczne i realizacyjne [IBA Hamburg 2012]. Silny nacisk na rozlegle rozumiane zagadnienia innowacji na polu energetyki odnawialnej, określanej jako *zmiana energetyczna* (niem. *Energie Wende*), objęło kwestie związane z zanieczyszczeniem środowiska. Wyprowadzono nową perspektywę postrzegania problemów ekologicznych jako niewykorzystanego zasobu, wymagającego kreatywnego sposobu przetworzenia, utylizacji i zagospodarowania.

³⁴ *Klimaschutzkonzept Erneuerbares Wilhelmsburg*.

³⁵ W 2012 r. opracowanie *Energieatlas – Zukunftskonzept Erneuerbares Wilhelmsburg* otrzymało European Solar Prize Award.

Daleko perspektywicznym celem prac w bloku *Cities and Climate Change* było wdrażanie rozwiązań, prowadzących do przekształcenia wyspy Wilhelmsburg w obszar całkowicie neutralny dla środowiska. Obszar IBA Hamburg okazał się idealnym laboratorium do prowadzenia równoległych badań nad zagrożeniem powodziowym i bezpieczeństwem energetycznym. Prace w skali lokalnej umożliwiały powstawanie innowacji o charakterze uniwersalnym, jako wkładu w globalny rozwój miast. Taki wymiar przypisać można zarówno pracom nad problematyką podnoszenia się poziomu wód i powodzi – skutkami globalnego ocieplenia wywołanego nadmierną emisją CO₂ – jak i nad metodami wykorzystywania zdecentralizowanych źródeł energii odnawialnych. Ograniczenie zużycia konwencjonalnych paliw wpływa bezpośrednio zarówno na lokalną jakość środowiska, jak i na spowolnienie globalnych zmian klimatycznych. W Niemczech u progu XXI w. 25% całkowitego zużycia energii przypisywane było funkcjonowaniu indywidualnych gospodarstw domowych [Bartels 2008].

4.1. Zagrożenie powodziowe i jakość przestrzeni publicznej

Wilhelmsburg, jako wyspa rzeczna, jest stale narażony na powodzie wynikające z naturalnego cyklu pływów morskich, a także podnoszącego się poziomu wód na Ziemi oraz anomalii pogodowych. Wały przeciwpowodziowe, jako forma ochrony przed zalewaniem są stałym elementem struktury Hamburga wynikającym z potrzeby zagospodarowania terenów podmiejskich najczęściej na potrzeby rozwoju portu i rolnictwa. Przez setki lat wały otaczające Wilhelmsburg i sąsiednie wyspy, były powiększane i unowocześniane, a ich wysokość obecnie waha się w przedziale od 7,2 do ponad 9 m. Taka forma ochrony pozwoliła rozwinąć się miastu do jego obecnego kształtu, jednak spowodowała też mentalne i fizyczne odcięcie od terenów nadwodnych. Ten rozbudowany system jest rodzajem silnej bariery rozwojowej, utrudniającej kształtowanie w wysokiej jakości nadwodnej przestrzeni miejskiej – współcześnie jednego z kluczowych walorów życia w mieście portowym. Temat możliwości odwrócenia problemu w aktywny potencjał rozwojowy rozpoczęto od podgłębionego rozpoznania, które przyjęło formę *Atlasu Wód* [IBA Hamburg 2008]. Przykładem jednej z ważnych realizacji podjętych na podstawie wyników tego opracowania jest projekt *Deichpark Elbinsel*. Zainicjowano go w celu opracowania rozwiązań pozwalających na umożliwienie dostępu do terenów nadwodnych mieszkańcom hamburskich wysp, z jednoczesnym rozwijaniem systemu ochrony miasta przed powodzią. Głównym problemem stało się powiązanie tej istotnej infrastruktury miejskiej z rozwojem wysokiej jakości nadwodnych przestrzeni publicznych. Po sporządzeniu studium przykładowych rozwiązań podobnych problemów zastosowanych w praktyce w innych miejscach na świecie, opracowano spójną strategię uwzględniającą wyniki pogłębionych analiz lokalnych uwarunkowań i potrzeb. Połączyła ona działania doraźne z innowacyjnymi i przyszłościowymi projektami, wykorzystując istniejącą infrastrukturę, wskazując możliwości powiększenia umocnień oraz alter-



Fot. 2. i 3. Portowa tożsamość miejsca, architektoniczne środki budowania relacji miasto-woda w sytuacji zagrożenia powodziowego. (po lewej) centrum społeczne *Dom Projektów* (niem. *Haus der Projekte – die Müge*) nad basenem *Müggendorfer Zollhafen*, (po prawej), *Komisariat Policji Wodnej* (obiekt spoza programu *IBA Hamburg*)

natywne opcje ochrony przeciwpowodziowej. Integralnym elementem studium było jego upublicznienie zakładające upowszechnienie wśród społeczności Hamburga nowoczesnej wiedzy o problematyce zabezpieczeń przeciwpowodziowych. Otwarto w ten sposób dyskusję na temat przyszłości *Deichparku*, który rozpoczęto tworzyć przez projekt pilotażowy *Kreetsand*³⁶. Powstał on z potrzeby rozwiązania problemu zagospodarowania osadów nanoszonych do kanałów portowych wraz z falami powodziowymi. Jest to zbiornik wodny w południowo-wschodniej części *Wilhelmsburga*, którego zadaniem jest akumulowanie wody podczas przyływu i wzmocnienie fali odpływowej, aby naniesione przez wodę osady każdorazowo wracały do morza. Poza walorami funkcjonalnymi, zbiornik stanowi urozmaicenie okolicznego krajobrazu.

4.2. Budowanie masy krytycznej: termomodernizacja, edukacja i promocja innowacji

Program *Renewable Wilhelmsburg* postrzegać należy jako typowe działanie rewitalizacyjne, potraktowano je jednak jako główne narzędzie edukacji i wsparcia merytorycznego mieszkańców *Wilhelmsburga* w zakresie podniesienia wydajności energetycznej budynków mieszkalnych (fot. 4). Miał on na celu zwiększenie świadomości lokalnej społeczności na temat negatywnego wpływu na środowisko naturalne związanego z prostym faktem zamieszkiwania. W powiązaniu informowano mieszkańców o dostępnych możliwościach ich redukcji przez kompleksowe termomodernizacje z wykorzystaniem najnowszych technologii, a w efekcie tego stopniowy wzrost udziału odnawialnych źródeł energii w ogólnym zużyciu w *Wilhelmsburgu*. Jako punkt wyjściowy dla wielu projektów realizowanych w ramach tego zadania był projekt badawczy *Hamburg Energy Partnership*. Projekt ten to efekt współpracy przedstawicieli *IBA*, uczelni (studentów) *HAW Hamburg* i lokalnej społeczności.

³⁶ Wybrany został projekt biura *Jo Coenen & Co* z Holandii/Luksemburga stworzony przy współpracy z niemiecko-francuskim biurem *Agence Ter*, zajmującym się architekturą krajobrazu.

W jego ramach zebrane zostały dane na temat zapotrzebowania energetycznego gospodarstw domowych, możliwości zwiększenia ich wydajności energetycznej oraz poziomu wiedzy mieszkańców na temat oszczędzania energii w życiu codziennym. Kolejnym działaniem był projekt *Top Climate Plan*, czyli wdrażanie nowych, energooszczędnych technologii w życie. W jego ramach przeprowadzono termomodernizację wybranych domów prywatnych z wykorzystaniem najnowszych technologii. Równoległe z tworzeniem domów pokazowych, przeprowadzono indywidualne konsultacje z mieszkańcami Wilhelmsburga, podczas których prezentowane były rozwiązania energooszczędne możliwe do zastosowania w konkretnych domostwach. Poza wsparciem merytorycznym, mieszkańcy mieli również możliwość otrzymania dofinansowania do termomodernizacji.

Równoległe do systemowych działań nastawionych na budowanie masy krytycznej zrealizowano w granicach IBA dwa flagowe projekty, pozwalające na pozyskanie energii odnawialnej nie tylko do obsługi gospodarstw domowych, ale również pozostałych funkcji obecnych w dzielnicy. W tym celu, w centrum Wilhelmsburga stworzono zintegrowaną sieć energetyczną, która łączy okoliczne budynki użyteczności publicznej i mieszkalne przez tzw. *wirtualną elektrownię* (fot. 5). Większość ze znajdujących się tam obiektów wyposażona jest w urządzenia pozwalające pozyskiwać energię słoneczną, a cały system działa w procesie kogeneracji (CHP)³⁷. Sieć w inteligentny sposób łączy budynki, biorąc pod uwagę szczytowe momenty zużycia energii przez każdy z nich, co w ostatecznym rozrachunku prowadzi do racjonalnego gospodarowania tą energią. To innowacyjne rozwiązanie nie pokrywa jednak w całości zapotrzebowania energetycznego mieszkańców Wyspy. Poszukując wysoce wydajnych źródeł odnawialnej energii, IBA zainicjowała badania nad możliwością wykorzystania energii ziemi w Wilhelmsburgu. Dowiedziono, że na głębokości 3500 m poniżej poziomu terenu znajdują się źródła geotermalne o dużym potencjale, ale ze względu na skalę tego projektu, został on przejęty i jest wciąż rozwijany przez firmę będącą lokalnym dostawcą energii Hamburg Energie.

Obiecującym aspektem poruszonym podczas IBA Hamburg był temat obecności przemysłu energetycznego w mieście. W Wilhelmsburgu zwiualizowano go w formie dwóch sztandarowych projektów: *Bunkra Energii* i *Wzgórza Energii*. Pierwszy z nich to bunkier przeciwlotniczy z czasów II wojny światowej, który w czasie bombardowania w 1943 r. dał schronienie tysiącom ludzi. Do dzisiaj budowla ta stanowi symboliczny punkt na mapie miasta dla wielu jego mieszkańców. Pomimo bardzo złego stanu technicznego obiektu, postanowiono go zachować i nadać mu nową funkcję. Został on przekształcony w elektrownię wykorzystującą odnawialne źródła energii, takie jak promieniowanie słoneczne i biogaz. Jest to także znaczący rezerwuuar (spichlerz) energii cieplnej. Funkcje promocyjno-edukacyjne dopełnia stała wystawa opowiadająca historię tego miejsca oraz kawiarnia na szczycie budynku z ta-

³⁷ *Kogeneracja*, CHP – proces technologiczny jednoczesnego wytwarzania energii elektrycznej i ciepła.

rasem widokowym na okolicę (fot. 4). Drugi projekt, *Wzgórze Energii Georgswerder* powstał na terenie składowiska odpadów przemysłowych, w tym odpadów toksycznych, zajmującego powierzchnię 45 hektarów. Z czasem, miejsce to okazało się być dużym zagrożeniem dla mieszkańców Hamburga i budziło bardzo duże niepokoje społeczne. W związku z brakiem możliwości utylizacji tak ogromnej ilości śmieci, postanowiono zabezpieczyć teren wysypiska. Hałda została przykryta membraną, jej brzegi ukształtowano w taki sposób, aby uniemożliwić przedostawanie się toksyn do wód gruntowych, a następnie całość przykryto ziemią. Na wzgórzu zainstalowano turbiny wiatrowe, panele słoneczne i konstrukcję kładki widokowej otaczającej szczyt hałdy. Poza typowymi rozwiązaniami służącymi pozyskiwaniu odnawialnej energii, wykorzystywane są tu też wyziewy odprowadzane z zakrytego składowiska odpadów. Obecnie wzgórze funkcjonuje jako przestrzeń rekreacyjna dla mieszkańców Hamburga, oraz punkt informacyjny, w którym m.in. można dowiedzieć się, w jaki sposób monitorowany jest stan wysypiska i zagrożenia związane z obecnością toksycznej materii.



Fot. 4. *Bunkier Energii* – pomnik historii przekształcony w elektrownię zasilającą 3000 okolicznych budynków mieszkalnych tzw. *Światowego Kwartalu* (niem. *Weltquartier*). Modele z centrum informacji IBA Dock



Fot. 5. Termomodernizacja w Kwartale Świata (*Weltquartier*)



4.3. Efekt hologramowy w nowych rozwiązaniach mieszkaniowych

Budowanie masy krytycznej sprzyjającej wdrożeniom innowacji technicznych i organizacyjnych katalizujących realizację koncepcji *odnawialnej dzielnicy* dotyczy zarówno kwestii modernizacji istniejących zasobów mieszkaniowych, jak i budowy nowych. Temat struktur mieszkaniowych łączy czytelnie wszystkie trzy główne wątki IBA Hamburg. Nowe zespoły powstające pod znakiem IBA muszą nie tylko promować najbardziej nowoczesne rozwiązania technologiczne i czynić je powszechnie dostępnymi. Ich lokalizacja, program i układ kompozycyjny służy budowaniu odpornych społeczności, nierzadko wychodzących ze stanu marginalizacji. Jest to narzędzie kreowania nowoczesnej alternatywy do popularnej oferty wolnorynkowej, służące jednocześnie rozwiązywaniu kluczowych problemów, czyli integracji przestrzennej w obszarach określanych jako metrozony [Rembarz 2018].

IBA Hamburg odwołała się to rozwiązań typowo wystawowych realizując w centralnej części Wilhelmsburga zespół mieszkaniowy. Sygnowały go trzy główne hasłem trzech projektów: (1) *Smart Material Houses*, (2) *Hybrid Houses*, (3) *Smart Price Houses* (fot. 6-12) [Hamm, Bartels 2010]. W początkowej fazie był to rodzaj pokazowych domów reprezentujących nowoczesne rozwiązania techniczne, który obecnie stał się zwykłym osiedlem mieszkaniowym. Główny trzon założenia stanowią domy promujące innowację z zakresu zastosowań materiałów i systemów budowlanych (1), które w przeciwieństwie do tych tradycyjnych, posiadają swego rodzaju zdolność adaptacji do zmian klimatycznych i środowiskowych. Ich uzupełnienie stanowią budynki hybrydowe (2) reprezentujące alternatywne sposoby użytkowania budynków mieszkalnych. Są to obiekty o maksymalnej elastyczności konstrukcyjnej umożliwiające użytkownikom maksymalne dostosowanie układów funkcjonalnych do ich zmieniających się potrzeb. Pierwszym zrealizowanym projektem było centrum informacyjne wystawy ogrodniczej IGS, które po jej zamknięciu zostało przekształcone w mieszkania. Pozwoliło to w praktyce sprawdzić funkcjonowanie tego typu obiektu.

Stale powiększająca się liczba ludności w Hamburgu ma wpływ na wzrost cen nieruchomości, dlatego IBA za cel postawiła sobie poszukiwanie rozwiązań technologicznych, pozwalających znacznie obniżyć koszty budowy nowych mieszkań. Dlatego szczególnie ważnym aspektem budownictwa mieszkalnego poruszonym w ramach IBA Hamburg były kwestie finansowe. Zespoły powstałe pod jej szyldem reprezentują nie tylko ogólnie obowiązujące w Hamburgu regulacje, według których ustalona odgórnie część nowo powstałych zasobów musi posiadać status mieszkania socjalnego. Ma to zapobiec gettoizacji i promować politykę równych szans, a także skłaniać większą liczbę ludności do zamieszkania w mieście, zamiast na peryferiach. Rozwinięciem tej zasady był projekt *Smart Price Houses* (fot. 6), mierzący się z kwestią obniżenia kosztów budownictwa socjalnego. Rozwiązania zaproponowane przez architektów opierały się głównie na budownictwie modułowym i prefabrykowanym, a także czynnym udziale przyszłych mieszkańców w konstrukcji budynków.



Fot. 6. Nowe zagospodarowanie centrum Wilhelmsburga w rejonie przystanku S-Bahn i głównego wejścia do *Wilhelmsburg Island Park* (tereny Międzynarodowej Wystawy Ogrodowej IGS 2013).

Jego główny rdzeń stanowią budynki modelowe, demonstrujące współczesną budowlaną myśl techniczną w elementy wystawowe zarówno IBA Hamburg, jak i IGS Hamburg. Model z centrum informacyjnego IGS 2013

Dopełnienie tematu mieszkaniowego stanowią projekty rozważające alternatywne podejście do skutków zmiany klimatu w kontekście podnoszących się stanów wód niosących zagrożenie powodziowe. IBA Hamburg szukając rozwiązań jednocześnie trwałych i tańszych niż budowanie wyniesionych umocnień i wałów badała możliwości zastosowania tzw. *plywającej architektury* (ang. *floating architecture*). Zrealizowano kilka eksperymentalnych przedsięwzięć. Jest wśród nich zlokalizowany przy głównym wejściu na teren *Wilhelmsburg Island Park* zespół *WaterHouses* oraz pływający w basenie *Müggenburger Zollhafen* budynek *IBA Dock*. Jest to obiekt w pełni niezależny energetycznie, pokazujący potencjały techniczne pozwalające na ożywienie basenów i kanałów poportowych w sposób trwały, a jednocześnie nienaruszający ciągłości wyniesionych umocnień przeciwpowodziowych [Hamm, Bartels 2010].

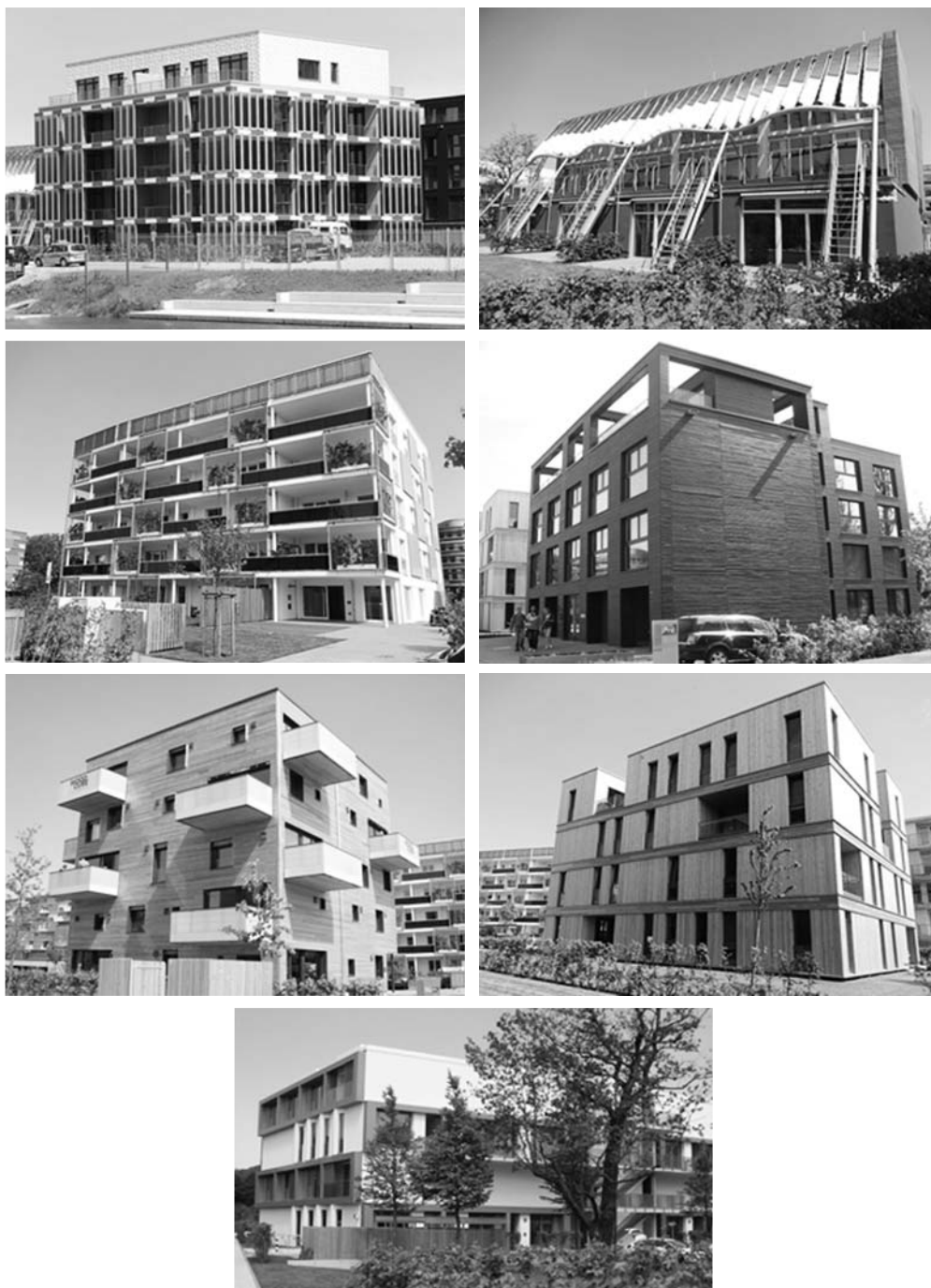
Wiele rozwiązań pokazywanych w obiektach stworzonych w konwencji wystawy znajduje zastosowanie w realizacji ściśle wpisanych w regularny, silnie uwarunkowany miejski kontekst. Takim przykładem są zespoły tworzące nowe ukształtowanie rejonu harburskiego portu śródlądowego. Interwencje, jakie zostały tam przeprowadzone w ramach IBA wykorzystywały istniejący potencjał miejsca skupiając się na kreowaniu relacji między terenami przemysłowymi, miastem i wodą. Wprowadzanie funkcji mieszkaniowych na tereny poportowe, posiadające status *metrozony*, oznaczało w pierwszej fazie budownictwo socjalne. Jednak zgodnie z zasadami formatu



Fot. 7. Nowe centrum Wilhelmshurga w rejonie głównego wejścia do *Wilhelmshurg Island Park*. Budynki są realizacjami modelowymi pokazującymi możliwości współczesnej technologii w zakresie rozwiązań energoefektywnych



Fot. 8. Zespół zabudowy mieszkaniowej w centrum Wilhelmshurga stanowiący element ekspozycji rezultatów projektów *Smart Material Houses*, *Smart Price Houses*



Fot. 9. Przykłady domów modelowych opracowanych w ramach projektów: *Smart Material Houses*, *Smart Price Houses*, *Hybrid Houses*



Fot. 10. Przykład pływającej architektury: IBA DOCK w basenie Müggenburger Zollhafen



Fot. 11. Przykład pływającej architektury: zespół *WaterHouses* u wejście do *Wilhelmsburg Island Park*



IBA zrealizowano je poprzez rozwiązania innowacyjne. Przy *Schellerdamm* powstał mieszkaniowy kampus akademicki oferujący zróżnicowane formy mieszkaniowe studentom niedalekiego *Technische Universität Hamburg-Harburg*. Społeczność akademicka od długiego czasu jest motorem napędzającym lokalną gospodarkę, dlatego IBA Hamburg postanowiła zainwestować w budowę nowoczesnych akademików wpisanych w zespół budynków socjalnych, rozumianych jako poszerzony zasób dostępny dla osób, tak jak studenci, na starcie swojej kariery mieszkaniowej. Funkcjonowanie struktury mieszkaniowo-biurowej w rejonie dawnego dworca towarowego, znanego dziś też głównie dzięki silnej marce Channel Hamburg, pozwala na realizację ciekawych zespołów mieszkaniowych oferujących mieszkania komercyjne. Rejon Schlossinsel wchodzący w skład Harburger Binnenhafen kształtuje styk wody i lądu przez nietypowe obiekty w modelu *Boathouse*. Oferują one zintegrowane z budynkiem mieszkalnym przestrzenie parkingowo-garażowe dla łodzi motorowych, którymi dzięki powiązaniu kanałów dotrzeć można do centrum Hamburga – sprawniej niż drogą lądową [Rembarz 2018b].



Fot. 12. Model Boathaus: budynek mieszkaniowy ze zintegrowanymi miejscami postojowo-garażowymi dla łodzi.
Realizacje z rejonu Schloßinsel w Harburgu

Podsumowanie

Główny cel powołania IBA Hamburg został w istotnym zakresie osiągnięty. Kilkuletni intensywny proces przekształceń doprowadził do wieloaspektowego przygotowania zdegradowanego rejonu miejskiego do rozwoju w kierunku tworzenia modelowej, *odnawialnej dzielnicy przyszłości*. *Odnawialność* nie oznacza jednak pełnej autonomii i samowystarczalności pogłębiającej odseparowanie. Wprost przeciwnie – zmiany strukturalne prowadzić mają do jak najpełniejszego otwarcia Wyspy na złożone interakcje w skali metropolitalnej. Trwałość procesu zagwarantowana została dzięki utrzymaniu struktury zarządczej. IBA Hamburg GmbH kontynuuje prace na terenie Wilhelmsburga, realizując kolejne zadania zgodnie z wyznaczonymi w koncepcjach i strategiach założeniami oraz harmonogramem. Przewidywany w prognozach przyrost ludności Hamburga szacowany średnio na 10-15 tys. rocznie, skutkuje istotnym wzrostem cen na rynku wynajmu mieszkań. Dane wskazują, że ogólna tendencja w rejonie Wilhelmsburga na tle całej metropolii jest istotnie mniej dynamiczna. Oznacza to, że dokonane w ostatnich latach przekształcenia strukturalne nie uruchomiły niszczących procesów gentryfikacyjnych. Wpłynęły jednak istotnie na poprawę jakości życia, a w konsekwencji również na rynkowy wizerunek dzielnicy. Umożliwiło to realizację polityki umocnienia funkcji mieszkaniowej z zachowaniem zasad integracji zróżnicowanych grup społecznych (odmienne modele finansowania). W 2014 r. władze miejskie zleciły IBA Hamburg GmbH budowę 4000 nowych mieszkań na terenie Wyspy. Te fakty najlepiej świadczą o sukcesie strategii *Skoku przez Łabę* i potwierdzają skuteczność formatu IBA, również jako wiarygodnej publicznej instytucji. To zaufanie wypracowane zostało przez jakość prowadzonych aktywności oraz przede wszystkim stałe staranie o utrzymanie spójności i transparentności prowadzonych działań. Dowodem na to jest fakt, że realizacja IBA Hamburg przypadła na trudne lata światowego kryzysu, co istotnie zachwiało budżetem tego przedsięwzięcia, nie spowodowało jednak jego przerwania czy skompromitowania. Proces przemiany Wilhelmsburga trwa włączając do realizacji wypracowanej w ramach IBA wizji coraz szerzej sektor prywatny. Dynamika odnowy jest monitorowana nie tylko pod kątem zachowań migracyjnych. Na pozytywne przemiany społeczne wskazuje m.in. spadający odsetek uczniów nie kończących szkoły (z 25% w 2009 r. do 15% w 2012 r. – rozbudowany zespół edukacyjny w centrum Wilhelmsburga) oraz odsetek osób bezrobotnych, który w 2012 r. dorównał do średniego wyniku dla całej metropolii (11%).

Odnosząc doświadczenie IBA Hamburg na uwarunkowania gdańskie w rejonie Nowego Portu czytelna staje się potrzeba umieszczenia problematyki rewitalizacji historycznej tkanki dzielnicy w szerszym, strategicznym kontekście. Oczywista staje się konieczność zmiany postrzegania potencjałów tego rejonu naznaczonego, podobnie jak Wyspa Wilhelmsburg, problemami społecznymi i ekologicznymi (składowisko popiołów), zagrożeniem powodziowym, neoliberalną restrukturyzacją terenów

poportowych, defragmentacją przestrzenną i konfliktami funkcjonalnymi. Bez nowoczesnej specjalnej polityki wobec tego rejonu wzrasta możliwość utraty kluczowych potencjałów rozwojowych związanych z tożsamością miejsca ukształtowanego nie tylko przez bazowe elementy na osi wejścia do portu (budynek kapitanatu portu, latarnia morska, układ nabrzeży i basenów portowych) oraz zespoły historyczne Westerplatte i Twierdzy Wisłoujście. Zagrożenie potęguje rozwijająca się w tym rejonie defragmentacja przestrzeni wynikająca z realizacji wyspowych koncepcji nie tylko sektora prywatnego, powielających globalne wzorce nie tylko biznesowe³⁸. Płytkie zachłyśnięcie się hasłem budowy programu metropolitalnego otwiera bezkrytycznie rejon na zachód od kanałów portowych na skale nie akceptujące społecznego i przestrzennego kontekstu. Czytelna staje się zatem potrzeba szerszego odniesienia i wrażliwego wpisania rejonu wokół Nowego Portu w zagęszczoną sieć powiązań ogólnomiejskich i metropolitalnych. Podobnie jak w Wilhelmsburgu, ten rejon ma potencjał stania się nowym ogniwem powoli kształtującego się wokół Zatoki Gdańskiej szkieletu integrującego Trójmiasto jako rdzeń metropolii Gdańsk-Sopot-Gdynia. W tym kontekście, trzy główne wątki hamburskiej strategii *Skoku za Łabę* stają się silną inspiracją do przemyślenia dzisiejszego rozumienia roli rewitalizacji jako narzędzia kształtującego charakter tego procesu.

Literatura

- Bartels O. (red.), 2008, *Metropole: Ressourcen*. IBA_Hamburg, seria Entwürfe für die Zukunft der Metropole, t. 2, Jovis.
- Carmona M., 2018, *Design Coding wobec kreatywnej, rynkowej i regulacyjnej tyranii w praktyce planowania*, [w:] *Piękno i energia: współczesny model budowania dzielnic mieszkaniowych w Europie*, G. Rembarz (red.). Studia KPZK PAN, t. CLXXXVII, Warszawa: 130-142.
- Chamberlain J., 2013, *Problem Place, Problem People: Spatialised Racial Discourses in Urban Planning Project in Hamburg, Germany*, [w:] *Rethinking Urban Inclusion. Spaces, Mobilizations, Interventions*, N.
- Duxbury (red.), Cescontexto, nr 2, The Centre for Social Studies of the University of Coimbra.
- Doderer Y. P., 2012, *Caught in the Middle? The IBA in the Economized City*, [w:] *Kunst einer anderen Stadt / Art of Another City*, U. Vorkoeper, A. Knobloch (red.). Jovis Verlag, Berlin.
- Droege P., 2008, *Erneuerbare Stadt: Die Energierevolution als wesentliches Paradigma der Stadtentwicklung*, [w:] *Metropole: Ressourcen*, O. Bartels (red.). IBA_Hamburg, seria Entwürfe für die Zukunft der Metropole, t. 2, Jovis.
- Girardet H., Schurig S., 2008, *Hamburg – Aufbruch zur Klimahauptstadt Deutschlands*, [w:] *Metropole: Ressourcen, op. cit.*

³⁸ M. Carmona w trwałości deweloperskich schematów projektowych widzi jedną z silnych barier ograniczających tworzenie harmonijnego krajobrazu miejskiego oraz nowoczesnego standardu mieszkaniowego [Carmona 2018].

- Graßl H., 2008, *Klimawandel und Klimapolitik*, [w:] Bartels O. (red), *Metropole: Ressourcen, op. cit.*
- Hamm O., Bartels O. (red.), 2010, *IBA Hamburg Projekte und Konzepte Katalog zur Zwischenpräsentation 2010*, Jovis.
- IBA Hamburg, 2008, *Wasseratlas. WasserLand-Topologien für die Hamburger Elbinsel*, Jovis.
- IBA Hamburg, 2010, *Kreativität trifft Stadt*, Jovis.
- IBA Hamburg, 2012, *Energieatlas. Zukunftskonzept Erneuerbares Wilhelmsburg*, Jovis.
- Jadach-Sepioło A., Kułaczowska A., Mróz A., 2018, *Rewitalizacja w praktyce. Modele rozwiązań jako rezultaty konkursu Modelowa Rewitalizacja Miast i pilotaży w zakresie rewitalizacji*. IRMiR, Kraków.
- Rembarz G., 2018a, *Innowacja urbanistyczna w kontekście kształtowania środowiska zamieszkania*, [w:] *Piękno i energia: współczesny model budowania dzielnic mieszkaniowych w Europie*, G. Rembarz (red.). Studia KPZK PAN, t. CLXXXVII, Warszawa: 96-129.
- Rembarz G., 2018b, *Wewnątrzmetropolitalne obszary rozwojowe: metrozone, w kontekście rozwoju dzielnic przyportowych*, [w:] *Mieszkać w Porcie*, G. Rembarz (red.). Studia KPZK, t. CLXXXVIII, Warszawa.
- Szlachetko J. H., Borówko K. (red.), 2018, *Ustawa o rewitalizacji. Komentarz. T. I*, Instytut Metropolitalny, Gdańsk.
- Szlachetko J. H., Szlachetko K. (red.), 2018, *Ustawa o rewitalizacji. Komentarz. T. II*, Instytut Metropolitalny, Gdańsk.
- Theis G. (red), 2013, *Metropole: Stadt Neu Bauen. Metropolis Building the City Anew*. Seria IBA_Hamburg t. 7, Jovis.
- Trzepacz P., Warchalska-Troll A., 2017, *Rewitalizacja miast: teoria, narzędzia, doświadczenia*. IRMiR, Kraków.
- Walter J., 2003, *Der Sprung über die Elbe – Ein Projekt zur Erneuerung des Großstadtversprochen*, [w:] *Der Sprung über die Elbe. Dokumentation der Internationalen Entwurfswerkstatt 17-24. July 2003*, Freien und Hansestadt Hamburg, Behörde für Stadtentwicklung und Umwelt.
- [<https://www.hamburg.de/stadtwerkstatt>].
- [<http://www.iba-hamburg.de>].